

ANTON HABOVŠTIAK A *ATLAS SLOVENSKEHO JAZYKA*¹

Martin Chochol

CHOCHOL, M. (2024): Anton Habovštiak and the *Atlas of the Slovak Language*. In: *Slovenská reč*, 89/2, 23 – 32.

Abstract: In the context of complex history of creation of the four-volume *Atlas slovenského jazyka* [*Atlas of the Slovak Language*], an important dialectological and slovakistic work, this article informs about Anton Habovštiak's contribution to its creation almost from its outset. This renowned Slovak linguist participated in the scientific and professional discussions concerning the creation of the original concept of the Atlas in the early days. He took part in both rounds of questionnaire-based collecting of dialectal source material, prepared the majority of the second of the questionnaires used, subsequently became co-author of the first and author of the fourth volume of the atlas and as one of the core team members of the Dialectology Department of the L. Štúr Institute of Linguistics, he was also involved in revising the concept, in various stages of material processing and analysis, as well as in work on all volumes of the *Atlas of the Slovak Language*.

Keywords: Anton Habovštiak, Atlas of the Slovak Language, dialectology, linguistic geography.

Článok v skratke:

- Článok v kontexte komplexnej histórie vzniku štvorzväzkového *Atlasu slovenského jazyka* informuje o vklade Antona Habovštiaka pri tvorbe tohto významného dialektologického a slovakistického diela takmer od jej počiatkov.
- A. Habovštiak sa zúčastnil už na vedeckej a odbornej diskusii týkajúcej sa formovania prvej koncepcie atlasu, zapojil sa do oboch dotazníkových zberov pramenného nárečového materiálu, pričom pripravil väčšiu časť druhého z použitých dotazníkov.
- Rovnako bol spoluautorom prvého a autorom štvrtého zväzku atlasu a ako jeden z kmeňových pracovníkov dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu L. Štúra sa podieľal aj na úpravách koncepcie, rôznych stupňoch spracovania a analýzy materiálu, ako aj prácach na všetkých zväzkoch *Atlasu slovenského jazyka*.

Vlnu „národného obrodovania“ v Európe 19. storočia sprevádzalo aj zvýšenie záujmu o národné jazyky, ktoré sa stali dôležitým prvkom ľudskej (seba)identifikácie. To viedlo nielen k zintenzívneniu systematického skúmania a dokumentovania spisovných jazykov, resp. normotvorných pokusov tam, kde všeobecnejšie prijatý, používa-

¹ Článok bol vypracovaný s podporou grantov VEGA 2/0114/22 *Slovník slovenských nářečí IV.* a VEGA 2/0123/22 *Slovanský jazykový atlas (slovenská účasť na medzinárodnom projekte)*.

ný a rozvíjaný spisovný jazyk dovtedy absentoval, ale aj k upriamaniu pozornosti na nárečové variety národných jazykov. Ich štúdium okrem primárneho výsledku v podobe zväčšovania všeobecnej bázy ľudských vedomostí začalo prispievať aj k sebaopoznávaní daného národa a napomáhať rozvíjanie jeho etnickej a kultúrnej identity.

Preto už koncom 19. storočia začali vznikať jazykové atlasy, ktoré sú – z podstaty veci – najvhodnejším spôsobom prezentácie územnej diferenciácie či naopak lokálnej uniformity vybraných jazykových javov. Spomeňme aspoň *Sprachatlas des deutschen Reichs* (1881 – 1928), ktorý začal zostavovať Georg Wenker už v r. 1876, či *Atlas Linguistique de la France* (1902 – 1910) Julesa Gilliérona a Edmonda Edmonda, vypracúvaný v r. 1896 – 1901.

Tieto nové trendy inšpirovali jazykovedcov k snahám o podobný počín aj u nás. Napríklad František Pastrnek už v r. 1893 – 1897 organizoval zber nárečového materiálu prostredníctvom časopisu *Slovenské pohľady*, kde uverejnil svoj dotazník i priebežné hodnotenia priebehu akcie. Precenil však ochotu čitateľov aktívne sa zapojiť do podobného výskumu a pre nedostatok a nerovnomernosť získaného materiálu musel konštatovať neúspech. Za významnejší treba pokladať pokus Václava Vážneho v 20. rokoch 20. storočia, ktorého *Dialektologické dotazníky pre Slovensko* (*Skúmanie slovenských nárečí*) vydávala Matica slovenská. Materiál, ktorý sa jeho korešpondentom podarilo zozbierať, bol oveľa obsiahlejší a pomerne rovnomerne zastupoval slovenské nárečové územie, jeho kvalitu však trochu znížila ich slabá teoretická pripravenosť. Kartotéka vytvorená excerpovaním tohto materiálu je v súčasnosti deponovaná v archíve Dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (ďalej JÚĽŠ SAV).²

Skutočne systematický výskum slovenských nárečí smerujúci k atlasovému spracovaniu sa však zo známych historických, ekonomických a spoločenských príčin spustil až po druhej svetovej vojne, keď „správa Slovenskej akadémie vied a umení [...] zabezpečila potrebné osobné, organizačné a vecné potreby i finančný náklad“ (ASJ I/2 1968, s. 15). Eugen Pauliny a Jozef Štolc vypracovali *Dotazník pre výskum slovenských nárečí* (*Dotazník I*, 1947), podľa ktorého sa už v danom roku začal zbierať zdrojový nárečový materiál.

Tento dotazník na základe 750 otázok hľadal nárečové responzie 2 355 slov a tvarov, ktoré mali umožniť vytvorenie komplexného obrazu hláskoslovného a morfológického systému slovenských dialektov, pričom okrajovo zaznamenal aj niektoré osobitosti v oblasti slovtvorby a lexiky.³ Dotazník bol technicky priprave-

² Koncíznu informáciu o týchto a ďalších starších výskumoch slovenských nárečí podáva napr. E. Jóna (2009, s. 9 – 13).

³ „V dotazníku jesto 1960 slov, 590 tvarov a 75 slovtvorných prípadov“ (ASJ I/2 1968, s. 21). Dnes už ťažko presne zistiť dôvody (ekonomické? psychologické?), prečo nebolo každému skúmanému javu pridelené osobitné číslo. Nedá sa však nepoznamenáť, že to pri ďalšom spracúvaní zozbieraného materiálu spôsobovalo a dodnes spôsobuje isté ťažkosti.

ný ako nezviazaný súbor kartotečných lístkov s priestorom na odpovede, takže pri terénnom výskume sa zápis robil priamo do dotazníka, čím odpadla potreba jeho spracovania do podoby kartotéky.⁴

Pomocou *Dotazníka I* sa zozbieral materiál z celého územia Slovenska.⁵ Výskum vykonávali slovenskí jazykovedci, ale najmä študenti slovakistiky a slavistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, pričom na základe počtu vyplnených dotazníkov možno objektívne konštatovať, že najaktívnejším explorátorom bol práve Anton Habovštiak. Vyplnil až vyše 200 exemplárov (z toho 25 v spolupráci) v lokalitách bývalých okresov⁶ Prievidza (46), Dolný Kubín (40), Martin (26), Námestovo (22), Rožňava (19), Púchov (9), Trstená (7), Hurbanovo (6), Rimavská Sobota (5), Banská Bystrica (3), Liptovský Mikuláš (3), Revúca (3), Štúrovo (3), Bánovce nad Bebravou (2), Považská Bystrica (2), Galanta (1), Šahy (1), Topoľčany (1), Trenčín (1), Vrátce (1), Zvolen (1) a Želiezovce (1).⁷

⁴ Na jednej strane sa tým eliminovalo riziko vzniku chýb pri prepise údajov, na druhej strane kvalita záznamov robených ručne v terénnych podmienkach mierne kolíše, čo v niektorých extrémnych prípadoch dnes vedie k ťažkostiam s jednoznačnou identifikáciou obsahu.

⁵ Výskum sa robil v 2 259 lokalitách na území so súvislým slovenským osídlením (najmä vo vidieckych obciach, ale aj v menších mestách), v niektorých aj opakovane rôznymi explorátormi, a pokusne sa dotazník vyplnil aj v niekoľkých obciach s neslovenskou majoritou. Gros práce prebehlo v r. 1947 – 1951, vyplnené dotazníky však sporadicky pribúdali do archívu až do r. 1962.

⁶ Podľa administratívneho členenia z r. 1949.

⁷ Konkrétne išlo o lokality (v abecednom poradí, s identifikátorom bývalého okresu): Abramová MAR, Abramová (časť Trhanová) MAR, Babin NÁM, Banky PDZ, Beňova Lehota DK, Bobotská Lehota BÁN, Bobrov NÁM, Brdárka ROŽ, Breza NÁM, Brezany PDZ, Brezovica TRS, Brusno PDZ, Budiš MAR, Bysterec (časť Malý Bysterec) DK, Bysterec (časť Veľký Bysterec) DK, Bziny DK, Čaka VRB, Čavoj PDZ, Čechy HUR, Čelkova Lehota PB, Čierna Lehota ROŽ, Diviacka Nová Ves PDZ, Diviacka Nová Ves (časť Somorova Ves) PDZ, Diviaky nad Nitricou PDZ, Dlhá nad Oravou DK, Dlížin PDZ, Dobročná PDZ, Dohňany PCH, Dolná Lehota DK, Dolné Kočkovce PCH, Dolné Lelovce PDZ, Dolný Kubín DK, Dubnica PDZ, Dubníčka BÁN, Dúbravy ZVO, Dulovce HUR, Farná ŠTÚ, Hankova ROŽ, Harmanec BB, Hladovka TRS, Honce ROŽ, Horná Lehota DK, Horné Lelovce PDZ, Horné Semerovce ŠAH, Horné Vestenice PDZ, Hostišovce RS, Hoština PCH, Hrabovka TRČ, Hradec PDZ, Hruštín NÁM, Hutý LM, Chlebnice DK, Chrenovec PDZ, Chvalová REV, Chyžné REV, Ihrište PCH, Imeľ HUR, Istebné DK, Jalovec PDZ, Jasenová DK, Jasenovo MAR, Jásová HUR, Ješkova Ves nad Nitricou PDZ, Kaľamenová MAR, Kaniaňka PDZ, Kláštor pod Znievom MAR, Klin NÁM, Klížske Hradište TOP, Kňazka DK, Kobeliarovo ROŽ, Koceľovce ROŽ, Kocurany PDZ, Kolta HUR, Kónské MAR, Kordíky BB, Kostolná Ves PDZ, Králiky BB, Kraľovany DK, Krivá DK, Krpel'any MAR, Krušetnica NÁM, Kunova Teplica ROŽ, Kuraľany ŠTÚ, Laclavá MAR, Lazany MAR, Lazany PDZ, Leštiny DK, Liešno MAR, Liešťany PDZ, Liešťany (časť Lomnica) PDZ, Lipník PDZ, Lokca NÁM, Lomná NÁM, Lontov ŽEL, Mačov PDZ, Malá Čausa PDZ, Malá Lehôtka PDZ, Malatiná DK, Malé Borové LM, Markuška ROŽ, Medzibrodie nad Oravou DK, Medzihradné DK, Mokrad' DK, Morovno PDZ, Mostište PCH, Moškovec MAR, Muránska Lehota REV, Námestovo NÁM, Necpaly MAR, Nedožery PDZ, Nevidzany PDZ, Nimnica PCH, Nitrianske Rudno PDZ, Nitrianske Sučany PDZ, Nolčovo MAR, Nosice PCH, Novot' NÁM, Ochťina ROŽ, Ondrašová MAR, Oravská Jasenica NÁM, Oravská Polhora NÁM, Oravská Poruba DK, Oravská Poruba (časť Gecel') DK, Oravské Veselé NÁM, Oravský Biely Potok TRS, Oravský Podzámok DK, Osádka DK, Párnica DK, Petrovo ROŽ, Podbiel TRS, Podhorie PCH, Podhradie MAR, Pokryvác DK, Polerieka MAR, Poluvsie PDZ, Poruba PDZ, Pravenec PDZ,

Už v priebehu tohto výskumu sa po zozbieraní dostatočného množstva dát začalo s analýzou získaného materiálu a jeho predbežným kartografickým spracovaním, pričom – vzhľadom na to, že išlo o vôbec prvé jazykovezemepisné dielo s takým širokým záberom u nás – sa súčasne hľadali a testovali rôzne prístupy a postupy, či už sa to týka spôsobu práce s materiálom, alebo jeho analýzy, interpretácie a grafickej prezentácie, okrem iného napríklad miery komplexnosti mapovania (keďže v jednom sledovanom výraze sa často spájali dve i viacero skúmaných problematik) či miery abstrakcie mapovaných kategórií (teda hľadal sa optimálny pomer medzi podrobnosťou zobrazenia výsledkov analýzy a prehľadnosťou, dobrou „čitateľnosťou“ mapy).

Významným mobilizačným momentom bol 4. medzinárodný zjazd slavistov v Moskve (1958)⁸ a nasledujúca *Konferencia o úlohách a problémoch slovenskej dialektológie* v Bratislave (1960)⁹. Po širšej odbornej diskusii potom v r. 1961 Slovenská dialektologická komisia prerokovala a schválila „pracovné zásady“ *Atlasu slovenského jazyka* a J. Štolc predstavil zvažované možnosti kartografického spracovania zozbieraného nárečového materiálu v štúdii *Ku koncepcii Atlasu slovenského jazyka* (Štolc 1961).

V uvedenej komisii bol aj Anton Habovštiak, v tom čase 36-ročný čerstvý kandidát vied, ktorý mal za sebou prvé desaťročie svojho vedeckého pôsobenia na pôde jazykovedného ústavu¹⁰, z čoho väčšinu vyplnila práve práca na pripravovanom atlase. Autorský kolektív, ktorého bol členom, vypracúval podrobné pracovné mapy (v mierke približne 1 : 380 000¹¹) a prípravné komentáre k nim. „Do konca júna 1965

Pribiš DK, Prievidza PDZ, Pucov DK, Rabča NÁM, Rabčice NÁM, Rakovnica ROŽ, Ratkovo MAR, Ratkovská Suchá RS, Ratkovská Zdychava RS, Ráztočno PDZ, Rejdová ROŽ, Revišné DK, Rochovce ROŽ, Roštár ROŽ, Rovné RS, Rožňavské Bystré ROŽ, Rudno MAR, Rudnianska Lehota PDZ, Sádочné PB, Seč PDZ, Sedliacka Dubová DK, Semerovo HUR, Sihelné NÁM, Slanica NÁM, Slavoška ROŽ, Slavošovce ROŽ, Slizké RS, Slovany MAR, Slovenské Pravno MAR, Sŕňacie DK, Sučany MAR, Suchá Hora TRS, Štiavnička MAR, Štítnik ROŽ, Šútovce PDZ, Šútovo MAR, Ťapešovo NÁM, Temeš PDZ, Turany MAR, Ústie (nad Oravou) TRS, Valaská Belá PDZ, Valaská Belá (časť Studenec) PDZ, Valaská Dubová DK, Vaňovka NÁM, Vasil'ov NÁM, Vavrečka NÁM, Veličná DK, Veľká Čausa PDZ, Veľká Lehôtka PDZ, Veľké Borové LM, Veľké Ludince ŠTÚ, Vieska-Bezdedov PCH, Vozokany GAL, Vyšná Slaná ROŽ, Vrbany PDZ, Vyšný Kubín DK, Zábrež DK, Záskanie DK, Zázrivá DK, Zázrivá (časť Havrania) DK, Zázrivá (časť Petrová) DK, Zemianska Dedina TRS, Zubrohlava NÁM, Žaškov DK.

⁸ Primárne sa to týkalo projektu *Slovanského jazykového atlasu*, no závery zjazdu sprievodne viedli aj k zintenzívneniu prác na ASJ.

⁹ Podrobnú správu z uvedenej konferencie podala Jarmila Pikorová (Bartáková) (1960).

¹⁰ Oficiálne Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení v Bratislave (do r. 1952), Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení v Bratislave (do r. 1953) a Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied (neskôr premenovaného na Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV).

¹¹ Pôvodne boli pre projekt navrhnuté pracovné mapy s mierkou približne 1 : 750 000, ktoré podľa sovietskeho modelu pracovali s takzvanou sektorovou metódou kartografovania, pri ktorej je skúmané územie rozdelené na sektory vymedzené čisto geografickými koordinátami. Pomerne skoro sa však presadili argumenty proti použitiu tejto metódy, ktorá nezohľadňuje nárečové areály.

sa na veľkých mapách zmapovalo: 758 vokalických, 567 konsonantických, 420 morfológických, 55 slovotvorných, 172 slovníkových, vedno 1972 javov v 1098 slovách“ (ASJ I/2 1968, s. 31).

Roky práce s pramenným materiálom pomohli zainteresovaným jazykovedcom identifikovať mnoho zásadných problémov týkajúcich sa jeho kartografického spracovania, čo im umožnilo postupne ujasňovať, spresňovať a zlepšovať koncepciu celého diela. Vybavení týmito novými poznatkami a lepším chápaním problematiky zostavili Anton Habovštiak a Ferdinand Buffa *Dotazník pre výskum slovenských nárečí II* (*Dotazník II* 1964). „Príprava tohto dotazníka bola náročná úloha najmä preto, lebo v slovenskej dialektológii sa dovtedy tvoreniu slov a slovnej zásobe s uplatnením jazykovoze­mepisného aspektu nevenovala pozornosť“ (Habovštiak 1985, s. 178).

Keďže sa ukázalo, že forma predchádzajúceho dotazníka prináša viac výhod ako nedostatkov, aj *Dotazník II* dostal podobu ne­zviazaných kartotečných lístkov s priestorom na odpovede. V skutočnosti však ide o dva v podstate samostatné súbory otázok.¹²

Lexikálna časť dotazníka (autor A. Habovštiak) je väčšia, tvorí ju až 1 259 otázok, pričom malá časť z nich je členená na podotázky. Položky dotazníka sú usporiadané do 13 okruhov definovaných najmä sémanticky (*Krajina, počasie, obloha; Rastlinstvo; Živočíšstvo; Poľnohospodárske práce; Spracovanie ľanu a konopí; Doprava; Obytný dom a hospodárske staviská; Vnútor­né zariadenie domu; Jedlá a nápoje; Odev a obuv; Dedina a spoločenský život; Zdravoveda a človek*), len posledný okruh (*Neohybné slovné druhy*) sa opiera skôr o hľadisko morfosyntaktické. Zreteľnou snahou autora bolo neovplyvňovať explorátora ani informátora znením otázok, preto ak sú hlavné formulácie doplnené jednoslovným synonymom, väčšinou ide o spisovný výraz, a len zriedkavo o nárečové slovo.¹³

Slovotvornú časť dotazníka (autor F. Buffa) tvoria štyri „slovnodruhov­é“ okruhy (*Podstatné mená; Prídavné mená; Slovesá; Príslovky*), pričom prvý, najroz­siahlejší z nich, sa vnútorne ďalej člení na základe sémantického a čiastočne štylistického hľadiska (na skupiny *Mužské názvy osôb; Ženské názvy osôb; Patronymické a obyvateľské mená; Názvy zvierat; Názvy rastlín; Názvy predmetov; Expresíva; Augmentatíva; Abstraktá*). Táto časť obsahuje 592 otázok, ktoré sú už častejšie doplnené o (čiastočne štandardizované) nárečové podoby hľadaných výrazov.¹⁴

¹² Naznačuje to aj skutočnosť, že tieto dve časti majú výskumné lístky aj otázky číslované samostatne, t. j. od 1.

¹³ Napr. otázky 172. znetvorený plod slivky (ogrmán); 246. žalúdok sliepky (zúzik); 586. doska na podlahe (foršt, dýľ) a pod.

¹⁴ Slovotvorne motivované otázky totiž väčšinou ťažko jednoznačne formulovať bez použitia konkrétneho spisovného ekvivalentu, ktorý však následne môže ovplyvniť výsledok skúmania. Uvedené príklady mali explorátora aj informátora motivovať k hľadaniu a posudzovaniu iných možných slovo-

Terénny výskum podľa *Dotazníka II* prebiehal v r. 1963¹⁵ – 1970 a bol v podstate postavený na zásadách predchádzajúceho výskumu s tým rozdielom, že sa nevykonala plošne, ale „iba“ v 334 lokalitách vopred zostavenej siete.¹⁶ V prvej fáze dotazník vyplňali predovšetkým interní zamestnanci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Neskôr sa do spolupráce zapojili aj učitelia a študenti vysokých škôl, predovšetkým z katedier slovenčiny v Nitre, Trnave, Banskej Bystrici a Prešove. Samozrejme, svojím dielom k tejto akcii prispel aj A. Habovštiak, a to – s výnimkou jednej južnoslovenskej obce s modrokamenským nárečím – najmä výskumom na svojej rodnej Orave.¹⁷

V tom čase už totiž prebiehali záverečné práce na prvom zväzku atlasu s názvom *Vokalizmus a konsonantizmus* (1968), ktorý stihol vyjsť pred začiatkom 6. medzinárodného zjazdu slavistov v Prahe.¹⁸ Uvedený zväzok pripravil kolektív dialektológov pod vedením Jozefa Štolca, pričom niektorým bol priznaný štatút spoluautorov (Ferdinand Buffa, Anton Habovštiak) a niektorým iba štatút spolupracovníkov (Adriana Ferenčíková, Štefan Lipták, Ivor Ripka).

ASJ I prezentuje vokalicú a konsonantickú diferenciáciu slovenských nárečí na analytických a syntetických mapách rôznymi metódami (symbolovou, izoglossovou, nápisovou, šrafovacou a ich kombináciami). Zväzok analyzuje celkovo 236 zmapovaných a 430 prikomentovaných slov (porov. ASJ I/2 1968, s. 38). Komentárová časť je spracovaná podľa jednotnej schémy obsahujúcej záhlavie so spisovným znením hesla/názvu mapy, diferencované podoby mapovaného javu, jeho rekonštruovanú praslovanskú podobu a spisovné slovanské paralely, spresnenie údajov mapy, lokalizáciu nezmapovaných foriem a odkazy k inde mapovaným formám. Niekde prináša doplnkové informácie o fonetických a morfológických javoch, ktoré sa na analytických mapách nezobrazujú, o frekvencii odlišných foriem v generačných alebo zamestnaneckých vrstvách obyvateľstva a pod.

tvorných postupov, najmä prípon (porov. napr. otázku 149. hustý porast (húšť, húšťava, húština)), predpôn (406. ktorý zomrel (mítvy, zomretý, umarti), slovotvorných rozšírení či iných modifikácií koreňa (403. ktorého stihlo nešťastie (nešťastný, nešťastlivý)), v extrémnych prípadoch tieto podoby dokonca suplujú znenie otázky (592. ešte (zosilnené)).

¹⁵ Hoci v *Úvode* štvrtého zväzku atlasu sa hovorí o začiatku výskumu v r. 1965 (porov. ASJ IV/2 1984, s. 20), v skutočnosti sa v niekoľkých obciach skúšobne vyplňala pracovná (ešte nepublikovaná) cyklostylovaná verzia dotazníka už v r. 1963 – 1964 a keďže tieto údaje boli použiteľné, výskum sa tam následne nezopakoval (porov. *Zoznam bodov a explorátorov*, ASJ IV/2 1984, s. 315 – 319).

¹⁶ ASJ IV/2 (1984, s. 19) omylom uvádza počet 335, do ktorého zarátava aj lokalitu č. *5 Lontov, kde sa výskum plánoval, ale nevykonala. Táto sieť bodov sa takmer zhoduje s lokalitami kartografovanými v ASJ I, porov. *zoznamy bodov* (ASJ I/2 1968, s. 167 – 180; ASJ III/2 1978, s. 201 – 204; ASJ IV/2 1984, s. 315 – 319).

¹⁷ Abecedný zoznam skúmaných lokalít s identifikátorom bývalého okresu a číslom v rámci siete bodov ASJ: Čimhová TRS (107), Habovka TRS (108), Hor. Příbelce MK (194), Kňazka DK (111), Krivá DK (109), Lomná NÁM (104), Osádka DK (113), Párnica DK (112).

¹⁸ Teda aj pred „vstupom spojeneckých vojsk Varšavskej zmluvy na územie ČSSR“.

Konkrétne Anton Habovštiak sa na finálnej podobe tohto zväzku autorsky podieľal 69 mapami (vrátane komentárov), zaoberajúcimi sa reflexmi za praslovanské jery, tzv. vkladnými vokálmi, distribúciou *l*, *u* a *l'* ako reflexov za praslovanské **l* a nárečovými analógmi spisovných spoluhláskových skupín *str-* (< psl. **ser-*, **sbr-*, **sbrě-*) a *čr(e)-* (< psl. **čer-*, **čbr-*).

Druhý zväzok atlasu (*Flexia*), ktorého pramennú základňu tvorí najmä zvyšok materiálu získaného podľa *Dotazníka I*¹⁹, začal vznikať krátko po publikovaní zväzku prvého a autorsky bol už úplne v réžii J. Štolca. Na 278 mapách pomocou šráf a izomorf predstavuje gramaticky diferencované formy flektívnych slovných druhov, pričom je pozoruhodné, že autorovi sa podarilo nájsť a udržať vhodný balans v miere inkorporácie fonologickej stránky, ktorá je v problematike ohýbania doslova vpletená. Komentáre zachovávajú štruktúru navrhnutú v ASJ I (pozri vyššie).

Ako prvá vyšla komentárová časť zväzku (1978), zatiaľ čo mapová časť, čiastočne z technických príčin, až neskôr (s vročením 1981, no reálne až 1982), pričom zhodou okolností obe časti vyšli súčasne s časťami tretieho zväzku atlasu.²⁰ Toto jazykovozemepisné spracovanie slovenskej nárečovej morfológie – ako sa vyjadril A. Habovštiak – „je cenným príspevkom nielen pre slovenskú dialektológiu, ale aj pre poznanie vývinu slovenského jazyka, lebo sa v atlase zaznamenávajú aj také tvary, ktoré v staršej jazykovednej literatúre neboli známe“ (1985, s. 178).

Paralelne sa pracovalo aj na treťom (derivatologickom) a štvrtom (lexikálnom) zväzku atlasu. ASJ III (*Tvorenie slov*), ktorého autorom je Ferdinand Buffa, je postavený najmä na údajoch získaných terénnym výskumom podľa 2. časti *Dotazníka II*, využíva však aj niektoré otázky 1. časti tohto dotazníka, ako aj staršieho *Dotazníka I*. V tomto zväzku sa uplatnila najmä symbolová metóda, len v zriedkavých prípadoch boli značky doplnené izoglosami. Jeho výslednú podobu tvorí 407 máp²¹, z toho 354 analytických a 52 doplnkových syntetických, zobrazujúcich celkovo 3 388 teritoriálnych slovotvorných variantov. Primárne členenie na slovné druhy, obsiahnuté už v dotazníku, ostalo zachované, v podrobnejšom vnútornom členení obsahu zväzku sa však popri sémantickom a štylistickom hľadisku výraznejšie uplatnilo hľadisko motivačné.

¹⁹ Samozrejme, tento materiál bolo treba aj vzhľadom na uplynutý čas od jeho zbierania (často aj 20 rokov) a s tým spojený posun v dialektologickom poznaní v rozličnej miere overovať, a to aj v teréne. Mnoho údajov sa overilo či doplnilo na základe zvukových záznamov súvislých nárečových prehovorov, ktoré sú dodnes súčasťou archívu dialektologického oddelenia JÚLŠ SAV.

²⁰ Finalizácia máp týchto zväzkov, na ktorej sa podieľali aj ďalší pracovníci dialektologického oddelenia JÚLŠ, trvala podstatne dlhšie, ako sa predpokladalo, a vzhľadom na obsahovú zložitosť výstupu bolo potrebné osloviť aj inú tlačiareň. Ivor Ripka (1986, s. 77 – 78) naznačuje aj istú súvislosť s prechodom od kolektívneho autorstva zväzkov ASJ k individuálnemu.

²¹ V tom je zarátaná aj pomocná mapa obsahujúca schematické členenie slovenských nárečí. V *Úvode* (ASJ III/2 1978, s. 24) sa síce hovorí o štyroch pomocných mapách, no keďže celý zvyšok mapovej časti zväzku si vyžadoval len čierno-bielu tlač, z ekonomických pohnútok sa pristúpilo k tomu, že sa do nej namiesto troch farebných máp vložil iba odkaz na ASJ I.

Ako bolo naznačené už vyššie, aj mapová časť tohto zväzku vyšla oproti komentárovej časti s niekoľkoročným oneskorením, čo občas spôsobuje isté nedorozumenia. To však nemôže zmenšovať váhu a dôležitosť tohto diela, ktoré v mnohých ohľadoch výrazne posunulo poznanie morfológických a syntaktických aspektov slovo tvorby slovenských nárečí. Preto mu A. Habovštiak prisúdil „v pravom zmysle slova priekopnícky charakter“ (1983, s. 119). ASJ III podľa neho „obsahuje bohatý nárečový materiál spracovaný na vysokej odbornej úrovni“ (1983, s. 121).

A tu sa už dostávame k svojim spôsobom „vlajkovej lodi“ jazykovedného diela Antona Habovštiaka – poslednému²², štvrtému zväzku ASJ s názvom *Lexika*, ktorý možno bez okolkov označiť za jeden z jeho najvýznamnejších príspevkov k slovenskej dialektológii. Po skončení dotazníkovej akcie, prevzatí, kontrole a usporiadaní získaného materiálu koncom roka 1970, keď sa ako 46-ročný mohol naplno pustiť do tejto takmer sisyfovskej úlohy, mal už vo svojej vedeckej bibliografii viac než 150 položiek – okrem spomenutého podielu na ASJ I najmä závažnú monografiu *Oravské nárečia* (1965).

V prvej etape sa na základe pramenného materiálu vytvorilo približne 1 300 pracovných máp²³, čím sa testovala najmä miera diferenciácie jednotlivých skúmaných lexikálnych javov (príliš nízka vedie k „monotónnosti“ mapy, zatiaľ čo príliš vysoká by mohla spôsobiť jej neprehľadnosť, či dokonca technické problémy s jej realizáciou). „Do lexikálnej časti atlasu sa nezaradili ani tie odpovede z lexikálnej časti dotazníka, ktoré sa vyznačovali skôr výraznou slovo tvornou ako lexikálnou diferenciáciou“ (ASJ IV/2 1984, s. 21).²⁴

V druhej etape pristúpil autor zväzku k redukcii počtu spracúvaných javov tak, aby výsledný súbor obsahoval mapy čo najlepšie ilustrujúce členitosť slovenských nárečí, no zároveň primerane pokrýval jednotlivé slovné druhy.²⁵ Pri týchto vybraných otázkach následne kriticky prehodnocoval spôsob ich kartografova-

²² Pôvodne zamýšľaný 5. zväzok atlasu *Syntax* sa, žiaľ, nezrealizoval. Prvým krokom bolo vypracovanie *Inventára syntaktických javov v slovenských nárečiach* (Oravec – Ferenčíková 1974), pokusný výskum na jeho základe však ukázal mnohé problémy skúmania tejto jazykovej roviny dotazníkovou metódou (porov. napr. Ferenčíková 2009, s. 33 – 34). Spracovanie danej problematiky bolo následne odsunuté na neurčito a v dialektologickom oddelení JÚLŠ sa prioritizovali úlohy spojené s prípravou *Slovníka slovenských nárečí*.

²³ Na týchto mapách, ktoré spolupracovníci vytvárali ručným vpisovaním značiek na predtlačené podklady formátu A4, sa ešte využívalo aj farebné rozlíšenie, ktoré sa už vo výslednom spracovaní zväzku neuplatnilo. Väčšina týchto máp je súčasťou archívu dialektologického oddelenia a dodnes sa z nich čerpajú doplnkové informácie, napr. pri tvorbe *Slovníka slovenských nárečí*.

²⁴ Ako sme už naznačili vyššie, časť tohto materiálu využil F. Buffa v ASJ III.

²⁵ Okrem lexikálne nediferencujúcich sa čísloviek a zámen. Keďže vo finálnom spracovaní sa pri členení analytických máp použilo jedine sémantické kritérium, došlo tu pri neplnovýznamových slovných druhoch k trochu (najmä z pohľadu čitateľa) kontroverzným riešeniam, napr. že častice *asi* a *aspoň* boli včlenené do okruhu *Jedlá, nápoje a ich príprava*, častice *iba*, *naozaj* a predložka *bez* do okruhu *Dedina a spoločenský život* a pod.

nia²⁶, pričom postupne eliminoval potrebu farebného spracovania a tam, kde to bolo potrebné alebo vhodnejšie, doplnil, prípadne nahradil figurálne značky izolexami, zriedkavejšie aj šrafami. V zmysle zavedeného štandardu atlasu doplnil jednotlivé mapy prehľadnými komentármi, v ktorých sa prirodzene sústredil najmä na opis areálov jednotlivých lexém, no v prípade potreby do nich začlenil aj poznámky týkajúce sa napr. pôvodu slovtvorného základu, presnejšej fonetickej realizácie, štylistických príznakov, lexémach fungujúcich na istých územiach ako synonymá, lexikálnych jedinečnostiach a pod.

Vo výslednej podobe ASJ IV (1984) veľmi dobre ilustruje diferencovanú vrstvu základného slovného fondu našich nárečí. Celkovo obsahuje 431 máp, na ktorých je spracovaných 561 javov. Vedecky veľmi závažnou je aj úvodná štúdia týkajúca sa lexikálnej diferenciacie slovenských nárečí vo svetle jazykového zemepisu (ASJ IV/2 1984, s. 26 – 34). „Takto vzniklo pozoruhodné dielo, ktoré dôstojne završuje doterajšie práce na Atlase slovenského jazyka. Svojím bohatým lexikálnym materiálom dielo poslúži nielen na hlbšie poznanie našich nárečí i nášho národného jazyka vôbec, ale naisto bude mimoriadne cenným prameňom aj pre iné príbuzné vedné odbory, a to nielen u nás, ale aj v širších slavistických súvislostiach“ (Buffa 1985, s. 313). Dovoľme si potvrdiť, že uvedená predpoveď sa medzitým mnohonásobne potvrdila.

Literatúra

- BUFFA, F. (1985): Štvrtý zväzok Atlasu slovenského jazyka. In: *Slovenská reč*, 50/5, 310 – 313.
- FERENČIKOVÁ, A. (2009): Spracovanie syntaxe slovenských nárečí metódami jazykového zemepisu. In: Múcsková, G. (ed.): *História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania XXVI*. Bratislava: Veda, 32 – 39.
- HABOVŠTIK, A. (1983): Tretí zväzok Atlasu slovenských nárečí. In: *Slovenská reč*, 48/2, 117 – 121.
- HABOVŠTIK, A. (1985): Atlasové spracovanie slovenských nárečí. In: Mistrik, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca*. 14. Bratislava: Alfa, 169 – 189.
- JÓNA, E. (2009): *Novohradské nárečia*. Ed. P. Žigo. Bratislava: Veda.
- KOTULIČ, I. (1971): Nad Atlasom slovenského jazyka I. In: *Jazykovedný časopis*, 22/1, 77 – 96.
- ORAVEC, J. (1983): Druhý zväzok Atlasu slovenského jazyka. In: *Slovenská reč*, 48/5, 310 – 313.
- ORAVEC, J. – FERENČIKOVÁ, A. (1974): *Inventár syntaktických javov v slovenských nárečiach*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.
- PIKOROVÁ, J. (1960): Konferencia o úlohách a problémoch slovenskej dialektológie. In: *Jazykovedný časopis*, 11/2, 190 – 200.
- RIPKA, I. (1983): Atlas slovenského jazyka. III. Tvorenie slov. In: *Jazykovedný časopis*, 34/1, 75 – 77.
- RIPKA, I. (1986): Konceptia a realizácia Atlasu slovenského jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 37/1, 73 – 82.
- ŠTOLC, J. (1961): Ku koncepcii Atlasu slovenského jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 12/2, 159 – 176.

²⁶ Žiaľ, jedným z riešení, ktoré prijal, bolo, že z kartografovania v jednotlivých bodoch vylúčil zachytené synonymá, pričom na tento fakt na mapách nijako neupozorňuje, hoci v komentároch paralelný výskyt viacerých lexém na istom území priznáva (na to upozornil už F. Buffa, 1985, s. 312).

Pramene

- ASJ I = ŠTOLC, J. – BUFFA, F. – HABOVŠTIAK, A. et al. (1968): *Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus. (I/1) Časť prvá. Mapy. (I/2) Časť druhá. Úvod – komentáre – materiály.* Bratislava: Veda.
- ASJ II = ŠTOLC, J. (1978 – 1981): *Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. (II/1) Časť prvá. Mapy. (II/2) Časť druhá. Úvod – komentáre.* Bratislava: Veda.
- ASJ III = BUFFA, F. (1978 – 1981): *Atlas slovenského jazyka. III. Tvorenie slov. (III/1) Časť prvá. Mapy. (III/2) Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy.* Bratislava: Veda.
- ASJ IV = HABOVŠTIAK, A. (1984): *Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. (IV/1) Časť prvá. Mapy. (IV/2) Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy.* Bratislava: Veda.
- Dotazník I = PAULINY, E. – ŠTOLC, J. (1947): *Dotazník pre výskum slovenských nárečí. (Atlas slovenského jazyka).* Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- Dotazník II = HABOVŠTIAK, A. – BUFFA, F. (1964): *Dotazník pre výskum slovenských nárečí. II. 1. Lexikálna časť. Zost. A. Habovštiak. 2. Slovtvorná časť. Zost. F. Buffa.* Bratislava: Slovenská akadémia vied.

Martin Chochol

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: martin.chochol@juls.savba.sk

ORCID: 0009-0002-7610-4183